Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler

Yrd.Doç.Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA*

Özet: Bir dilin iki ayrı lehçesi arasında anlam kaymasına uğramış ortak yapıdaş kelimeler olabilir. Aynı yapıdaki bu kelimeler yalancı eş değerlerdir.
Nogay Türkçesi veya Türkiye Türkçesinde anlam kaymasına uğramış bu tür kelimeler bulunmaktadır. Kelimelerin anlamları, Nogay Türkçesinde, genellikle Eski Türkçeyle aynı veya ona yakın iken, Türkiye Türkçesinde tamamen değişmiştir.
Bu çalışmada Nogay Türkçesi ile yazılmış eserlerden taranan yalancı eş değerler listelenmiş ve örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yalancı eş değer, anlam kayması, anlam değişmesi, Nogay Türkçesi

Giriş

Yalancı eş değer; iki ayrı dilde veya bir dilin iki ayrı lehçesinde yer alan bir kelimenin köken, yazılış ve söylenişlerinin aynı, anlamlarının ayrı olmasıdır. Bu terim yerine *sahte karşılıklar*, *sözde denkteşler* gibi terimler de kullanılabilmektedir (Resulov 1995: 916). Eş değer (İng. equivalent) (Ar. muadil); yapı ve köken bakımından birbirine denk olan, eşit olan demektir.

Bu çalışmada Nogay Türkçesinde yazılmış eserler taranmış ve Türkiye Türkçesi ile Nogay Türkçesi arasındaki yalancı eş değerler tespit edilmiştir. Amacımız bu kelimelerin anlamlarını, Nogay Türkçesinde kullanıldığı yerleri göstererek Türk boylarının birbirlerini daha iyi anlamalarına katkıda bulunmaktır.

Çalışmamızda, Nogay Türkçesinde yazılmış dokuz eserden taranan kelimeler; A. Türkçe kelimeler, B. Alınma kelimeler olarak iki bölümde ele alınmış, bulunan kelimeler, örnekleriyle birlikte alfabetik olarak verilmiş, bu kelimelerin Eski Türkçedeki veya alındığı dildeki şekil ve anlamları gösterilmiştir. Bu sayede kökeni aynı olan kelimelerin sonradan anlam yönünde nasıl değişikliğe uğradığı görülmüştür.

Nogay Türkçesi'nde yalancı eş değerler, Nogay Türkçesi'nde veya Türkiye Türkçesinde aynı yapıya sahip kelimelerin anlam kaymasına uğramasıyla ortaya çıkmıştır.

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi / ANKARA
dileker@gazi.edu.tr

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yalancı eş değerleri açıklamak için anlam değişmesi, anlam kayması gibi çeşitli anlam olaylarını bilmek gerekir. Doğan Aksan, nitelikleri dolayısıyla anlam değişmelerinin art zamanlı (diachronic) yöntemle incelenebilecek olaylar olduğunu belirtir. Buna göre *anlam değişmesi*, bir kelimenin anlattığı kavramdan az ya da çok uzaklaşması, onunla uzak yakın ilgisi bulunan, ya da hiç ilgisi bulunmayan yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesidir (Aksan 1978: 117-118). Aksan, anlam değişmelerini üç grupta toplar: **a.** Anlam daralması, **b.** Anlam genişlemesi, **c.** Başka anlama geçiş (ya da anlam kayması). Aksan, bunlara ek olarak iyi anlama veya kötü anlama gidiş göz önüne alınarak yapılan bir sınıflandırmaya göre, anlam iyilenmesi ve anlam kötülenmesi terimlerinin de var olduğunu ifade eder. (1978: 118-119). Burada incelediğimiz iki lehçe (NT ve TT) arasındaki yalancı eşdeğerler, *anlam kayması* yoluyla meydana gelmiş dil birimleridir. Anlam kaymasını, başka anlama geçiş olarak da adlandıran Aksan'a göre; bu değişme "kelimenin, eskiden yansıttığı kavramdan bütün bütün ayrı, yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesi"dir (1978: 118). Her dilde rastlanan bu değişiklikler, bazen toplum hayatındaki değişmelere, bazen de doğrudan doğruya ruhsal etkilere veya başka sebeplere bağlanmaktadır. Aksan, bu değişmenin anlam bilimi yöntemine uyularak ve kelimeden hareket edilerek düşünülmesi gerektiğini belirtir. Buna göre dilde bir şeye ayrılan bir adın bir başka şeye aktarılması kelime açısından düşünülünce olaya *anlam değişmesi* denmesi yanlış değildir (1978: 121). Türkçenin biri Kıpçak, diğeri Oğuz grubuna dahil olan iki farklı lehçesinde meydana gelen anlam değişmeleri; uzun bir süre içinde meydana gelmiş değişmelerdendir. Aksan, lehçe dallanmalarının çok olduğu, çeşitli lehçeleri bulunan, çağlar boyu değişik alanlara yayılan dillerde (Türkçe, Latince gibi) bu değişmelerin sık görüldüğünü ifade eder. Değişik çağlarda, yeni alanlarda çeşitli gelişmelerin yaşandığı bu gibi dillerde, anlam bakımından değişmelerin fazla olması, bazı kelimelerin yepyeni kavramları yansıtır duruma gelmesi doğaldır (Aksan 1978: 122).

A. Resulov Azerbaycan Türkçesi ile TT'ni yalancı eş değerler bakımından karşılaştırdığı incelemesinde, yalancı eş değerlerin aktarmalarda yanlışlıklara sebep olduğunu ifade ederek özellikle akraba isimleri üzerinde durmuştur. Resulov, lehçeler arasında yalancı eş değerleri üç gruba ayırmaktadır:

1. Eş adlı (homonim, sesteş) kelimeler: Bunların köken ve anlam bakımından hiçbir bağlantısı yoktur (gar, çelik, katık, aktarmak vb.).

2. Hem eş adlı olan hem de kökenleri ortak olan ve hiçbir anlamı örtüşmeyen kelimeler: Bunların özelliği farklı kavramları anlatmalarıdır (hala, baba, derslik vb.).

3. Hem eş adlı hem de kökenleri ortak olan, anlamlarından biri veya bir kaçı her iki dilde örtüşen fakat bu dillerden birinde farklı anlamda kullanılan kelimeler (kapı, kalp vb.) (1995: 917).

Resulov yalancı eş değerlerin ortaya çıkmasını üç ana sebebe bağlamaktadır:

1. Türk dilinin uzun tarihsel gelişim dönemleri içinde çeşitli kollara, gruplara, alt birimlere ayrılması.

2. Her iki dile yabancı dillerden giren aynı kelimenin bu dillerde değişik kavramlara karşılık olması ve yazı dilinde bu şekilde kabul edilmesi.

3. Ana dilden gelen bazı kelimelerin bu dillerden birinde yazı diline alınmaması ve konuşma dilinde kalarak zamanla ilk anlamından ve öteki dildeki anlamından farklı bir anlam ve üslûpta kullanılması (1995: 917-918).

Fatma Özkan, yalancı eş değerleri Türk lehçeleri arasında iletişimi zorlaştıran kelimeler olarak ele almış, bir kısmı aynı kökten gelen bu kelimelerin değişik lehçelerde farklı anlamlar kazandığını ifade etmiştir. Özkan; konuyla ilgili tespit ettiği önemli kelimeleri Kazak, Kırgız, Tatar, Başkurt, Kırım Tatar, Türkmen, Uygur, Özbek, Hakas, Altay, Tuva gibi bir çok Türk lehçesini içine alacak şekilde, genel bir çalışmayla incelemiştir (1996: 883-889).

Mustafa Uğurlu'nun "kelime eş değerliği" üzerinde kapsamlı çalışmaları bulunmaktadır. Uğurlu kelime eş değerliğini "iki ayrı lehçede bulunan kelimelerin birbirlerine 'kavram alanı' bakımından denk olma durumu" şeklinde açıklamaktadır. Uğurlu'ya göre kelime eş değerliği; kaynak anlaşma birliğindeki bir kelimenin kavram alanının, hedef anlaşma birliğindeki bir kelimenin kavram alanıyla "eş değer" veya "denk olma" durumu; başka bir deyişle örtüşmesidir (Uğurlu 2004: 29-31).

Uğurlu, kelime eş değerliğini "tam eş değerlik" ve "kabul edilebilir eş değerlik" olmak üzere iki bölümde inceler:

1. Tam eş değerlik: Kaynak anlaşma birliğinde bir kelimenin bütünüyle, yani ses, düz anlam, çağrışım, metin türüne uygunluk, kullanım şekli vb. yönlerden hedef anlaşma birliğinde bir eş değerinin olmasıdır. Buna göre iki ayrı anlaşma birliğinde sözlükteki anlamları aynı olan iki kelimenin, bahsedilen yönlerden tamamen örtüşmesi sık rastlanan bir durum değildir. İki yabancı dili birbirine çevirirken karşılaşılan en önemli zorluğun bu olduğunu belirten Uğurlu, iki dilin 'gerçekten' birbirine çevrilemeyeceği fikrinin doğruluğunu vurgular.

2. Kabul edilebilir eş değerlik: Kaynak anlaşma birliğinde bir kelimenin hedef anlaşma birliğinde bir kelimeye düz anlamı; metin bağlamında kullanılışı, yarattığı etki vb. yönlerden benzer olmasıdır. Buna göre hedef anlaşma birliğinde seçilen kabul edilebilir eş değer kelime, çağrışım vb. ba-

kımlardan kaynak anlaşma birliğindekine ne kadar benzer olursa aktarma veya tercüme o kadar başarılı olur (2004: 31).

Türk lehçeleri arasındaki eş değer kelimeler, Uğurlu tarafından üçe ayrılmaktadır:

1. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçedeki bir kelime eş değer olabilir. Bu, bire bir eş değerliktir. Bu durum, Uğurlu tarafından yine üç bölümde incelenir: **a.** Lehçeler arasında ses, anlam vb. yönlerden eş değer olan kelimelerin az bir bölümü her bir Türk lehçesinde aynıdır. Bir çok Türk lehçesinde ses bakımından aynı olan ancak kavram, çağrışım, kullanım sıklığı bakımından tam olarak değil de kabul edilebilir bir örtüşme görülen '*at*' kelimesi böyledir. **b.** Eş değer kelimelerin bir çoğunda aynı kaynaktan gelmiş olmalarına rağmen ses değişmeleri söz konusudur. "*Beş*" kelimesi, Türk lehçelerinde '*beş, biş, bes, beeş, bäş* vb.' ses değişiklikleriyle karşımıza çıkmaktadır. **c.** Ses ve yapı bakımından birbiriyle ilgisi olmayan, ayrı kaynaklardan gelen kelimeler de eş değer olabilir. TT'nde '*sincap*' kelimesinin Kazak Türkçesinde '*tiyin*' ve Kırgız Türkçesinde '*tıyın*' kelimeleri eş değeridir. Bu kelime Kazakçada '*kuruş*' karşılığındaki para birimini de göstermektedir.

2. Kaynak lehçedeki bir kelimeye hedef lehçedeki birden fazla kelime eş değer olabilir. Bu bire çok eş değerliktir: **a.** Kaynak lehçedeki bir kelimenin ses ve yapı yönünde aynı olan veya lehçeler arasındaki düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği bilinen şekli, hedef lehçede olabilir. Fakat kelimelerin kavram alanları birbiriyle az bir oranda örtüşebilir. Uğurlu'ya göre bu örtüşme 1. maddedeki kabul edilebilir bir örtüşme değildir. Bire bir eş değer görünen ancak kavram alanları bakımından az bir oranda örtüşen bu kelimeler 'yarım yalancı eş değer kelimeler' olarak isimlendirilmektedir. Buna göre Kazak, Kırgız, Özbek Türkçelerindeki 'kol' kelimesinin kavram alanını Türkiye Türkçesindeki '*kol* + *el*' kelimelerinin kavram alanları birlikte örtmektedir. **b.** Ses ve yapı bakımından birbiriyle ilgisi olmayan ve ayrı kaynaktan gelen kelimeler arasında da bire çok eş değerlik olabilmektedir. Uğurlu'nun burada verdiği örnekler arasında bulunan Türkiye Türkçesindeki '*dön-*' fiili; Kırgız Türkçesinde '*aylan-*' (bir şeyin etrafında dön-), '*kayt-*' (geri dön-) ve '*burıl-*' (bir yere dön-) şeklinde üç farklı kelimeyle örtülmektedir. Burada bir üç eş değerlik mevcuttur.

3. Kaynak lehçedeki bir kelimeye hedef lehçedeki hiçbir kelime eş değer olmayabilir. Buna bire hiç eş değerlik diyen Uğurlu, bu kelimelerin kaynak lehçeyi konuşan topluluğun kendi kültürüne has kelimeler olduğunu belirterek, Kazak Türkçesinde kullanılıp Türkiye Türkçesinde eş değeri olmayan '*dombıra*' kelimesini bunlar arasında gösterir (2004: 31-35).

Uğurlu, yalancı eş değerler sorununu Kazak Türkçesiyle yazılmış "Abay Yolu" romanında (2000: 59-80) ve Kırgız Türkçesiyle yazılmış "Camiyla" romanında da ele almıştır (2002: 389-401).

Uğurlu ayrıca Türk lehçelerinin birbirine aktarılmasında yalancı eş değerlerin yer aldığı valenz sözlüklerinin önemi üzerinde durmuştur (Uğurlu, 2001).

Bu konu kelime bazında incelenebildiği gibi yapı eş değerliği adı altında ek bazında da ele alınmaktadır (Karadoğan 2004: 1591-1604).

Yalancı eş değerler Eski Türk lehçelerinde de bulunmaktadır: '*Üz-*' fiili Eski Türkçede '*kır-, kes-*' anlamındadır (OA, 120). Eski Anadolu Türkçesinde '*kır-*' (Işkname 1739, 5303), '*kes-*' (Salâtinname 98), '*kopar-*' (Dede Korkut, Ergin, 275-6) anlamlarına gelirken, bugünkü TT yazı dilinde kelime anlam değişmesine uğramıştır. '*Üzüntü ver-*' anlamına gelen kelimede temel anlam kaybolmaya başlayarak, deyim aktarmasına dayanan yan anlam güçlenmiştir. Bir insanın kederlenmesi, bir şeyin ona bir düşünce, tasalanma konusu olmasını; bir eşyanın kesilmesi, kırılması, aşındırılmasına benzeten bir deyim aktarmasına gidilmiş (somutlaştırma), '*kırıl-*, *incin-*' örneklerinde görülen *métaphorique* kullanılış yaygınlaşınca temel anlamın yerini almıştır. Bu şekilde, yavaş yavaş başka bir anlama geçiş olmuştur (Aksan 1978: 144-145). Kelimenin Nogay Türkçesindeki anlamı da '*kes-*'tir.

Aksan, bu anlam değişmelerinin uzun bir süre içinde oluştukları için eski anlamların dilde hemen kaybolmadığını belirtir. Aksan'a göre bu kelimeler "Ortak dilde unutulmuş, kaybolmuş olsalar bile lehçe bilgisince saptanmış bulunan bir takım eğilimler ve kanunların etkisiyle dilin lehçe ve ağızlarında uzun bir süre daha yaşamaya devam ederler" (1978: 146-147).

Bu çalışmada, Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde yapıdaş olan, aynı kökenden gelip sonradan anlamları farklılaşan yalancı eş değerler; genel olarak ele alınmış, Nogay Türkçesiyle yazılmış eserlerden tespit edilerek aşağıda listelenmiştir. Bu kelimelerde lehçeler arasında ses değişikliği olabilmektedir. Tespit edilen kelimeler alfabetik olarak sıralanmıştır. Kelimeler Eski Türkçede de aranmış, kelimenin önce Nogay Türkçesindeki şekli ve anlamı, sonra Türkiye Türkçesindeki şekli[1], son olarak da Eski Türkçedeki şekli ve anlamı gösterilmiştir. Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesine Arapça ve Farsça gibi dillerden geçmiş olan kelimeler ise ayrıca verilmiştir:

A. Kökü Eski Türkçede Aynı Olan Kelimeler

ARTIK: Değerli (NRS, 47)- ARTIK (TT) – ARTIK (ET) Biraz daha eklenen, ekstra miktar (EDPTC, 204)

Menim Hasanımnıñ bügüngi küni de artık savlay seniñ kirli yaşavıñnan ese (AMS, 132).

(Benim Hasan'ımın bugünü senin bütün hayatından daha değerli.)

ATA: Baba (NRS, 52) - ATA (TT) – ATA (ET): Baba (EDPTC, 40)

Yanındagısı anası, oltıradagı atası – İmam (ÜB,19).

(Yanındaki annesi, iskemledeki babası – İmam.)

AVIL: Köy (NRS, 23) - AĞIL (TT) – AGIL (ET): Çiftlik hayvanlarının buluduğu arazi, sığır, koyun ağılı; çadırların bir arada bulunduğu alan (EDPTC, 683).

Siziñ avılda Bulatukov yalgız tuvıl eken (AMS, 131)
(Sizin köyde Bulatukov yalnız değil galiba.)

BAY: Zengin (NRS, 66) -BAY (TT) – BAY (ET): Zengin adam; kadının kocası (EDPTC, 384)

Kullık etip, avıl baylarınnan bir zat tabarman dep senmege bolayak tuvıl edi (A, 4).

(Çalışıp, köy zenginlerinden bir şey bulurum diye ümit etmek olmayacaktı.)

BAYAGI: Demin, biraz önceki (NRS, 74) - BAYAĞI (Basit, adi) (TT) – BAYAKI (ET): Önceki, eski, sabık (EDPTC, 385)

Kim söyleyek ti, teziñiz, degen bayagı avıl basşısınıñ davazı buzdı tırs-tınıklıktı (AMS, 131).

(Kim konuşacak, acele edin" diye biraz önceki köy ağasının sesi bozdu sessizliği.)

BAS: İlk (NRS, 71) – BAŞ (TT) - BAŞ (ET): Baş (DLTD, 72)

Sosı, bas dep karagan da katı bolıp körinetagan ädem, balalardı bek süyetagan edi (A, 13).

(İlk bakıldığında sert gibi olan bu adam, çocukları çok sevmekteydi.)

BAV: Kemer (NRS, 64) –BAĞ (TT) – BAG (ET): Bağ, düğüm, bağlanacak ip (DLTD, 59)

Oñ yanında –yalañbas, yeñil kaptal kiygen, beline kayıstan bolsa yaraydı, bav tüyilgen eki ayagında kaykalagan könşarıgı bolgan –yas ädem külemsirep turı (ÜB, 19).

(Sağ tarafında başı açık, hafif kaftan giymiş, beline -kayıştan ise iyi-; kemer bağlanmış, iki ayağında eğilmiş deri çarığı olan genç bir adam gülümsemekte.)

BELGİLİ: Belli, açık ol-, bilin- (NRS, 76) – BELGELİ (TT) – BELGÜLÜG (ET): Açık, anlaşılır, anlamlı (EDPTC, 341)

Bular yaşagan avıllar savlay Rossiyaga belgili boldılar (AMS, 131).
(Bunların yaşadığı köyler bütün Rusya'da biliniyor.)
Yogardıñ buyırıgı belgili, -dedi (AMS, 131).
(Yukarıdan verilen emir belli.)

BET: Taraf (NRS, 79) -BET (BENİZ) (TT) – BİT (ET): Bet, beniz, yüz (EUTS, 30)

Malek tınısın terennen alıp kürsindi em ulın kaldırıp, peş betke taydı (A, 14).
(Malek nefesini derin derin alarak soluklandı ve oğlunu bırakarak soba tarafına kaydı.)

BİRER: Bazı (NRS, 82) – BİRER (TT) – BİRER (ET): Birer (EUTS, 29)

Küyizdiñ birer yerlerinde karagoşkıl-karagoşkıl taplar bolıp kögenlikler körinedi (A, 14).
(Halının bazı yerlerinde koyu koyu izler gibi çakal eriği ağaçları görünüyordu.)

BİRİK-: Bir araya gel-, toplan- (NRS, 82) – BİRİK- (TT) – BİRİK- (ET): Bir araya gel-, bir ol- (EDPTC, 363)

Mecit, kaslarınıñ birikken yerine tırtıklar yıyıp, birerde kabakların tüye edi, birerde kabakların aşıp oylı şıraylı bolıp basın şaykay edi (A, 12).
(Mecit kaşlarının bir araya geldiği yeri kırıştırıp, kaşlarını bazen çatarak, bazen de açarak düşünceli bir şekilde başını sallıyordu.)

BİTİK[2]: Kısık (NT) – BİTİK (TT) – BÜT- (ET): Bit-, sona er-, tamamla- (EUTS, 38)

Kök tüsin köpten beri yoyıp kutılgan az-maz bitik közleri, tumanlaskan alıstay bolıp, endi küñirt ediler (A, 3).
(Mavi rengini çoktan kaybetmiş, biraz kısık gözleri, dumanlaşan uzaklar gibi olup, şimdi donuktular.)

BOL-: i- (NRS, 84) OL- (TT) – BOL- (ET): Ol- (EDPTC, 331)

Yasında Malek işken suvı tamagınnan köringen, köplerdiñ nazarın algan, ärüv degende ärüv bolgan (A, 9).
(Gençliğinde içtiği su damağından görünmüş, çoğunun bakışlarını çekmiş, güzel mi güzelmiş.)
Bergennen ese de, ollahıy, Aziz, bermegen künleri köp boladı (A, 4).
(Verdiğindense vallahi Aziz, vermediği günler çoktur.)

BİYİK: Yüksek (NRS, 80) – BÜYÜK (TT) – BEDÜK (ET): Büyük, iri (EDPTC, 302)

…ayagındagı etikleri yıltıragan kisi ayakların tizden alıp, biriniñ üstine birin salıp, aykastırıp, oñaylı biyik oltırada molpayıp oltırgan (ÜB, 19).

(…ayağındaki ayakkabıları parlayan bir kişi ayaklarını kaldırıp, bacak bacak üstüne atarak yüksek iskemleye rahatça oturmuş.*)*

BOSAT-: Bırak- (NRS, 85)- BOŞALT- (TT) – BOŞAT- (ET): Boşalt-; çöz-, çözül-, bırakıl- (DLTD, 104)

Kollarınnan Aysıluvdıñ örme şaşların bosatıp, predsedatel şaykalıp turgan erkektiñ kökiregine küşli tüydi, aşuvdan sakavsırap tez-tez söyledi (BT, 31).

(Aysıluv'un örgü saçını elinden bırakınca, başkan sallanmakta olan erkeğin göğsüne güçlü bir şekilde vurdu, hiddetten kekeleyerek hızlı hızlı konuştu:)

BURIL-: Dön-, yönel- (NRS, 90) – BURUL- (TT) – BUR-/BÜR- (ET): Bük-, burk- (EDPTC, 355)

Soñ balalar betke burılıp, bir zat aytkısı kelgen ädemdey bolıp, bularga ündemey karadı, ama bir zat ta aytpay, kaygı seklenip basın şaykadı da, kaltıray ketken yürisi oram betke yol alıp yönedi (A, 6).

(Sonra çocuklara doğru döndü, bir şey söylemek ister gibi, onlara ses çıkarmadan baktı, ama hiçbir şey söylemeden kaygıyla başını salladı, titrek bir yürüyüşle sokak tarafına doğru yöneldi.)

BURIN: Eski (NRS, 90) – BURUN (TT) – BURUN (ET): Burun, öne doğru çıkıntı yapan yer; önce (DLTD, 118)

Arslanbek burınnan kalgan kärt yıyılatagan fotoalbomdı kolına alıp, sargayıp baslagan ädem süvretlerine karap basladı (ÜB, 19).

(Arslanbek eskiden kalan fotoğrafların toplandığı albümü eline alıp, sararmaya başlayan insan yüzlerine bakmaya başladı.)

BUTAK: Dal (NRS, 91) - BUDAK (TT) – BUTAK (ET): Budak, dal (DLTD, 120)

Şuvıldap, butakların mayıstırıp, yapırakların yayıstırıp, "Aysehan keldi, suvgarmaga bizge yamgır äkeldi" dep, aktarılıp akkan Koban suvdıñ davısına ecüvlep, yelmen birge esediler terekler (ÜB, 15).

(Gürültüyle dallarını eğip, yapraklarını yayıp "Aysehan geldi sulamaya, bize yağmur getirdi." diye dönerek akan Kuban suyunun sesine melodiyle katılıp yel ile birlikte esiyorlar ağaçlar.)

BUTAKLANDIR-: Dumanı üfle- (NRS, 91) – BUDAKLANDIR- (TT) – BUTAKLAN- (ET): Budaklan-, tomurcuklan-, kollara ayır- (DLTD, 120)

Arslanbek, tütinin budaklandırıp, albomdı basınnan ayagına deri teşkerip şıktı (ÜB, 20).

(Arslanbek, dumanı üfleyip, albümü başından sonuna kadar iyice inceledi.)

ESİK: Kapı (NRS, 440) – EŞİK (TT) – EŞİK (ET): Eşik (DLTD, 260)

Bolgan üşin, Aytek avızın aşar-aşpas bolıp, bayagı esik yana bir zıykıldadı em tısta Mecit körindi (A, 6).
(Ama, Aytek ağzını açar açmaz, deminki kapı tekrar gıcırdadı ve dışarıda Mecit göründü.)

İSLE-: Çalış- (NRS, 120)– İŞLE- (TT) – İŞLE- (ET): Çalış-, yap- (EDPTC, 262)

Kırda islese hatınıñ meni men yüriseyek (BT, 31).

(Tarlada çalışırsa, hanımın benim yanımda olacak.)

İŞ-: Ye- (NRS, 122) – İÇ- (TT) – İÇ- (ET): İç-, em- (19)

…as işpege em kiyim kiymege kerek ediler (A, 4).

(… yemek yemeli ve giysi giymeliydiler.)

İZLE-: Ara- (NRS, 117) – İZLE- (TT) – İZDE- (ET): Ara-, um- (EDPTC, 282)

Aksam man ekinlidiñ arasında, tuvarılıp tüsken tuvardan kaşkan sıyırday, yılkıdan tayın izlegen baytalday, yabıskak buzavına emşek sütin işirmege talpıngan araday, Kartkeşüv avılın, ahırısı kaplap aldı, buzavlanıp yüklengen, yamgırdı kara bulıt (ÜB, 15).
(Akşam ile ikindinin arasında koşumu çözülüp davardan kaçan sığır gibi, tayını arayan kısrak gibi, yapışkan buzağıya meme sütünü içirmek için öne atılan manda gibi, Kartkeşüv köyünü, sonunda tamamen kapladı, gibi gibi büyüdü, yağmurlu kara bulut.)

Sor- (NRS, 117)

Mennen ne habar izleysiñiz di? (AMS, 126)
(Benden ne haberi soruyorsunuz?)

KABAK: Göz ile kaşın arası (NRS, 130) – KABAK (TT) – KABAK (ET): Küçük kap, su kabağı, kabak bitkisi (EDPTC, 582)

-Ma,- dedi Mecit tüyilgen kabakların biraz aşa berip (A, 11).
("Hey" dedi Mecit çatık kaşlarını biraz açıp. "Giy.")

KAK-: Kirpiklerini açıp kapa- (NRS, 133) – KAK- (TT) – KAK- (ET): Çarp-, vur-, darbe indir-; hafifçe vur-, kapıyı vur- (EDPTC, 609)

Tarsıldap, kök yarıldı, ayındırık katı-katı yarkırap "Aysehannıñ" kirpiklerin kaktırdı, közlerinnen tımalak tamşık tıgırtıp yerge süziltti em yamgır yavıp basladı (ÜB, 18).

(Gürültüyle gök yarıldı, şimşek sertçe çaktı, "Aysehan" kirpiklerini açıp kapattı, gözlerinden yuvarlak damlalar bıraktı, onlar yere doğru süzüldü ve yağmur yağmaya başladı.)

Vur- (NRS, 133)

Sonı aytıp, Aziz tizgindi kaktı da, ökşeleri men attıñ kabırgaların türtti em at yulkınıp kozgaldı (A, 5).
(Bunu söyleyip, Aziz dizgini vurdu, ökçeleri ile atın kaburgalarına dürttü ve at çimdiklenip hareket etti.)

KALDIR-: Bırak- (NRS, 141) - KALDIR- (TT) – KAL- (ET): Kal-, bırak- (DLTD, 253)

Malek tınısın terennen alıp kürsindi em ulın kaldırıp, peş betke taydı (A, 14).

(Malek nefesini derin derin alarak soluklandı ve oğlunu bırakarak soba tarafına kaydı.)

KARA: Halk (NRS, 147) – KARA (TT) - KARA (ET): Siyah renk; halk (EDPTC, 643)

Bu keşe men tüs kördim,	Bu gece ben düş gördüm,
Bir älemet is kördim:	Acayip bir iş gördüm.
Alkımınnan altın tüyme üzilip,	Boğazımdan altın düğmem kopup
Aldıma kara[3] *halkım tizilip,*	Önüm sıra halkım dizilip
Azbarımnıñ işinde	Aklımın içinde
Arakı, ballar işilip,	İçki, ballar içildi,
Eñsiz köylek pişilip. (NÜ, 150)	Ensiz gömlek biçildi.

KART: İhtiyar (NRS, 151) – KART (TT) – KART (ET): İhtiyar (EDPTC, 647)

Karttıñ yavabı baydıñ kiyevine yaramadı em ol sözin türlendirip (A, 5):
(İhtiyarın cevabı zenginin damadının hoşuna gitmedi ve o sözünü değiştirip:)

KAYTAR-: Ver- (cevap) (NRS, 139) – KAYTAR- (TT) – KAYTAR- (ET): Döndür-, çevir- (DLTD, 286)

Mecit pişesiniñ sözine yavap kaytarmadı (A, 12).
(Mecit, hanımının sözüne cevap vermedi.)

KEŞ-: Affet- (NRS, 165) – GEÇ- (TT) – KEÇ- (ET): Geç-; geç kal- EDPTC, 693)

Ulımnıñ sizge yetken yamanlıgı bar bolsa, alla man tileymen, keşiñiz (AMS, 132).
(Oğlumun size yaptığı bir kötülük varsa, Allah rızası için size yalvarıyorum, affedin.)

KILIKSIZ: Yaramaz (NRS, 200) - KILIKSIZ (TT) – KILIK (ET): Davranış, karakter, huy, tavır (EDPTC, 620)

Arslanbek baladıñ kılıksızlanataganına zavıklanıp (ÜB, 16):
(Arslanbek, çocuğun yaramazlığından zevk alıp:)

KIS-: Kıstır-, köşeye sıkıştır- (NRS, 203) – KIS- (TT) – KIS- (ET): Sıkıştır-, basınç yap, kıstır- (EDPTC, 665)

Elgaytar öşin almaga yuvırıp edi, ama yıyılganlar onı kısıp ısladılar (BT, 31).
(Elgaytar öcünü almaya koşmuştu, ama toplananlar onu sıkıştırıp yakaladılar.)

KON-: Yerleş-, kurul- (NRS, 172) – KON- (TT) – KON- (ET): Kon-; yerleş-; gece konakla- (EDPTC, 632)

Kobannıñ argı yagasında kongan Bölmeşet deytagan stanitsadan bir az basılına berip şıkkan, üzilinmey esitilinetegan bir yumsak gürildev keletagan edi (A, 10).
(Kuban'ın öteki yakasına kurulmuş Bölmeşet isimli köyden, biraz duran, biraz gelen, kesik kesik duyulan, hafif bir gürültü gelmekteydi.)

KOS-: Ekle-, kat-(NRS, 175) – KOŞ- (TT) – KOŞ- (ET): Birleştir-, bağla-, hayvanlara koşum takımı vur- (EDPTC, 670)

Farida söz kospadı (ÜB, 18).
[Farida bir şey demedi (artık bir söz eklemedi)]

KOL: El (NRS, 169) – KOL (TT) – KOL (ET): Kol, el ile omuz arasındaki kısım (EDPTC, 614)

"*Ne töleyegin soramaga kerek edi", -dep oylandı Mecit, oñ kolınıñ ayası man avızın sürte berip (A, 5).*
("Ne ödeyeceğini sormalıydı," diye düşündü Mecit, sağ elinin ayası ile ağzını silerek.)

KOY-: Bırak- (NRS, 175) – KOY- (TT) – KOD- (ET): Yere koy-, vazgeç-, bırak- (EDPTC, 595)

Koyaş ta sosı sen, bolayak-bolmayak zattı söylep terbemeş (ÜB, 16).
(Bırak şunu, olmayacak şeyi söylemeye devam etme.)

KUV-: Takip et-, kovala- (NRS, 184) – KOV- (TT) – KOV- (ET): Kovala-, takip et-, izle-, peşine düş-, baskı yap-, zorla- (EDPTC, 580)

Onı esitkeni men, kıskayaklı şapılap ketti, tap artınnan añşı iytler kuvganday bolıp (AMS, 128).
(Onu işitir işitmez kadın koşarak gitti, sanki arkasından av köpekleri kovalıyormuş gibi.)

KÖTER-: Kaldır- (NRS, 182) - GÖTÜR- (TT) – KÖTÜR- (ET): Götür-, yükle, kaldır- (EUTS, 79)

Birden bir seskenip, soñ yıyırılıp, eki kolın yayıp, tap balasın yerden köterip alganday, ol kuşaklanıp, tolgatıp basladı (ÜB, 17).

(Birdenbire korktu, sonra iki büklüm olup iki elini uzatıp, sanki çocuğunu yerden kaldırır gibi kucaklayıp, doğum sancısı çekmeye başladı.)

KÖTERİL-: Kaldırıl- (NRS, 182) – GÖTÜRÜL- (TT) – KÖTÜRÜL- (ET): Götürül- (EUTS, 79)

Köterilip kökten, küşlenip kuvgan yamgırdı, öksiz binen sırttan, soñ aylandırıp künbatardan yılıstırıp äkelgen bulıtın Aysehan degen ömirinde belgili, nogaydı süyindirgen, nogaydı seskendirgen yel Kartkeşüvdiñ töbesine yetti (ÜB, 15).

[Gökten kalkıp (kaldırılıp) güçlenerek, kovduğu yağmuru, öksüz ile sırttan, sonra çevirip batıdan toplayıp getiren bulutun, Aysehan isimli, çok bilinen, Nogay'ı hem sevindiren, hem korkutan rüzgârı, Kartkeşüv'ün tepesine ulaştı.]

Yüksel- (NRS, 182)

-Eger tav betlerde de sosınday bolıp yava bolsa, suv köterileyek bolar, diya? (ÜB, 19)

[-Eğer dağ taraflarına böyle yağsa, sel gelir (su yükselir) değil mi?]

KULLIK: İş, çalışma (NRS, 186) – KULLUK (TT) – KULLIG (ET): Hizmetçi, esir sahibi (EUTS, 123)

Kullıgımnan şıgarganlar, kolımda bala… (AMS, 127).

(İşimden çıkardılar. Elimde çocuk...)

KÜN: Güneş (NRS, 193) – GÜN (TT) – KÜN (ET): Güneş; gün; güney; zaman (EUTS, 82)

Kün yahşı kızdıratagan edi (A, 10).

(Güneş iyi ısıtmaktaydı.)

KÜT-[4]: Bekle- – GÜT- (TT) – KÜT- (ET): Güt-; bak-, itina göster-, özen ver- (EUTS, 83)

Asantay küzde yapırakları kuyılıp, tonalgan kara butakları tereyip, keleyek suvıkları kütip yel astında kaltırap turgan yalgız terekke usaytagan edi (A, 7).

(Asantay güzün yapraklarını dökmüş, gelecek soğukları bekleyen, rüzgâr altında titremekte olan yalnız bir ağaca benziyordu.)

Yañı tuvayak yuldızdı sagınış pan küte edi. (SY, 11)

(Yeni doğacak yıldızı özlem ile bekliyordu.)

MİN-: Çık- (NRS, 224) – BİN- (TT) – MÜN- (ET): Bin- (DLTD, 416)

Cumay töbege minip, tamam karşıga kustay, yan-yakka teşkerüvli karadı (AMS, 126).

(Cumay tepeye çıkıp, tam karşıyı ve etrafı dikkatlice inceledi.)

OY: Düşünce (NRS, 241) - OY (TT) – ÖG (ET): Düşünce, akıl, zeka (EDPTC, 99)

"Nege mutıladı eken?"-degen oylar tınışlandırdılar onı (ÜB, 20).
("Niye unutuldu acaba?" şeklinde düşünceler onu yatıştırdı.)

SAGIN-: Düşün-, iste- (NRS, 282) – SAKIN- (TT) – SAKIN- (ET): Düşün-, istek duy-, özle-, endişelen- (EDPTC, 812)

Ädemler bolsa, ol yamanlık sagınadı dep añlap, aşık terezelerin, kapakların asıgıslı yabıp, yürekti sızlatkan sol sesti esitkileri kelmeydiler (KAP, 132).
(İnsanlar ise bunu "o kötülük düşünüyor" diye anlayıp, açık pencerelerin kapaklarını çabucak kapatıp, yüreği sızlatan o sesi işitmek istemiyorlardı.)

Özle- (NRS, 282)

Sol künlerde Aci togaydagı ädemler yavındı sagınıp, kevip barayatırgan dunıyadı körip alladan yavın tiley ediler (SY, 68).
(O günlerde Aci Togay'daki insanlar yağmuru özleyip, kuruyup gitmekte olan dünyayı görüp Allah'tan yağmur istiyorlardı.)
Olar kökten karap togaylıgın sagınıp turılar (SY, 12).
(Onlar gökten bakıp çayırı özlemekteler.

SAKLAN-: Korun- (NRS, 284) – SAKLAN- (TT) – SAKLA- (ET): Koru-, dikkat et- (EDPTC, 810)

Zamanı yetpey kartayıp ketken, ama yas zamanınıñ ärüvligi saklanıp kalgan yüzine avır kaygıdıñ köletkesi töselgen edi (A, 8).
(Zamanından önce yaşlanmış, ama gençliğindeki güzelliğinin korunduğu yüzüne ağır bir üzüntü gölgesi düşmüştü.)

SAL-: Yerleştir-, koy-, kur- (NRS, 286) - SAL- (TT) – SAL- (ET): At-; bir şeyle işaret et-; gönder-; götür-; toplamak (DLTD, 485)

…ayagındagı etikleri yıltıragan kisi ayakların tizden alıp, biriniñ üstine birin salıp, aykastırıp, oñaylı biyik oltırada molpayıp oltırgan (ÜB, 19).
[…ayağındaki ayakkabıları parlayan bir kişi ayaklarını kaldırıp, bacak bacak üstüne atarak (bir bacağını diğerinin üstüne koyarak) yüksek iskemleye rahatça oturmuş.]
A onıñ aldında ol Bayşoraga peş salıp, üyge eki öndert akşa äkeldi (A, 4).
(Fakat ondan önce o Bayçora'ya soba kurup, eve iki öndert[5] para getirdi.)

Yap- (NRS, 286)

Balalar ötpek salınıp bitüvge uyanadılar (BÄ, 30).
(Çocuklar ekmeğin yapılıp bitirilmesine doğru uyanırlar.)

SOK-: Vur- (NRS, 300) – SOK- (TT) – SUK- (ET): İçine sok-, sapla-; çarp-, tekrar tekrar vur- (EDPTC, 805)

Kıyşaytpa yolıñdı, Abdul,-dep uzın tayagı man yerdi soktı (AMS, 130).
(Çarpıtma yolunu Abdul" diye uzun değneği ile yere vurdu.)

Vur, düş- (NRS, 300)

Ayındırık yarkıraydı da. Yasınok soksaşa? (ÜB, 19)
(Şimşek çakıyordu ya. Ya yıldırım da düşerse.)

Vur- çarp- (NRS, 300)

Sol säatley yarlılıktan ömiri kesilip yürgen Mecittiñ yüregi külp-külp etip sogıp, oyında bir senim tuvdı (A, 5).
(O saat fakirlikten ömrü kesilen Mecit'in yüreği güp güp ederek vurup, içine bir ümit doğdu.)

SOÑ: Sonra (NRS, 303) – SON (TT) – SOÑ (ET): Bir şeyin sonu, arkası; sonra, sonraki EDPTC, 832)

Onıñ yüregi alınıp ketip, kuvanışka toldı, soñ pişesiniñ äli esine tüsip mıdahlandı (ÜB, 16).
(Yüreği sevinçle doldu, sonra hanımının hâli aklına gelip hüzünlendi.)

SÜRT-: Sil- (NRS, 316) – SÜRT- (TT) – SÜRT- (ET): Sürt-, ovala- (EDPTC, 846)

"*Ne töleyegin soramaga kerek edi", -dep oylandı Mecit, oñ kolınıñ ayası man avızın sürte berip (A, 5).*
("Ne ödeyeceğini sormalıydı," diye düşündü Mecit, sağ elinin ayası ile ağzını silerek.)

ŞÖL: Arazi, düz alan, arazi (NRS, 416) - ÇÖL (TT)

…Yilinşik pen Kobannıñ köbisin kanal man şöller[6] *betke yibergenlertte,- dep, Arslanbek televizordan teldi yulkıp aldı da, baska peşke tütin işpege şıktı (ÜB, 19).*
("…Yilinşik ile Kuban'ın çoğunu kanalla tarlalar tarafına göndermişler ya" diyerek Arslanbek televizyonun fişini çekti ve başka odaya sigara içmeye gitti.)

TAGI: Daha – (NRS, 325) DAHİ (TT) – TAKI (ET): (Cümle başında) ve, aynı zamanda (EDPTC, 466)

Mecittiñ kart yüregi tagı da bek külpildedi, közleri külemsirey berip, yüzi de az-maz yarkırap ketti (A, 5).
(Mecit'in ihtiyar yüreği daha da çok titredi, gözleri gülümseyip, yüzü de biraz parladı.)

Yine (NRS, 325)

Aytek, onıñ teni tagı da bir zatlar kosayak bolar dep ümit etip, ündemey bardı (A, 7).
(Aytek, arkadaşı yine bir şeyler ekler diye ümitlenerek ses çıkarmadan gitti.)

TAL-: Yorul- (NRS, 330) - DAL- (TT) – TAL- (ET): Güç kaybet-, bilincini kaybet-, bayıl- (EDPTC, 490)

Üyde sargayıp, yürek maraz tavıp oltırgannan, el işinde arıp-talıp[7] *yürgen bärinnen de artık (BT, 30).*
(Evde sararıp, kalp hastası olup oturmaktansa, el içinde yorulmak hepsinden iyi.)

TALAS-: Çarpmak (yüreği) (NRS, 329) – DALAŞ- (TT) – TALAŞ- (ET): Dalaş-, vuruş-, kavga et-, itiraz et- (EUTS, 145)

Aytektiñ yüregi talasa edi (A, 6).
(Aytek'in yüreği çarpıyordu.)

TAMAK: Boğaz, boynun ön tarafı, çenenin altı (NRS, 330) - DAMAK (TT)- TAMGAK (ET): Boğaz, damak (EDPTC, 505)

Attıñ ayakları astınnan atılıp şıkkan agılcır şañ karttıñ közin kaplap, tamagına kirdi de, yötkirtti (A, 5).
(Atın ayakları altından çıkan beyazımsı toz, ihtiyarın gözlerini kaplayıp boğazına kaçtı ve öksürttü.)

TAP-: Bul- (NRS, 324) – TAP- (TT) – TAP- (ET): Bul- (EDPTC, 435)

Kullık etip, avıl baylarınnan bir zat tabarman dep senmege bolayak tuvıl edi (A, 4).
(Çalışıp, köy zenginlerinden bir şey bulurum diye ümit etmek olmayacaktı.)

Doğur- (NRS, 324)

Zamanı kız bolataganınnan ozgan, eger ul tapsam ne eter ediñ? (ÜB, 17)
(Zamanı, kız olacak zamanı geçmiş, eğer bir oğlan doğurursam ne yapardın?)

TART-: İç- (sigara) (NRS, 337) – TART- (TT) – TART- (ET): Çek-, ağırlığını ölç- (EDPTC, 534)

Basındagı tav tasınday bolıp basıp turgan avır oylardı tütiniñ küşi men şaşpaga şalıskan kisidey, Mecit öpkesine şaldırıp äyt dep tütin tarta edi (A, 12).

(Başını dağın taşları gibi basan ağır düşünceleri sigaranın gücüyle dağıtmaya çalışan biri gibi, Mecit öfkeyle saldırıp "hüp" diye sigara içiyordu.)

Çek- (NRS, 337)

Bu asıkpay esikti özine tartıp yaptı (A, 6)
(Bu acele etmeden kapıyı kendine doğru çekip kapattı.)

TASLA-: Bırak- (NRS, 338) – TAŞLA- (TT) – TAŞLA- (ET): Dışa çıkar-, gönder-, at- (EDPTC, 564)

-Kel suvga tüseyek!- dedi Asantay em sol satley teri sasıp kalgan üyken teri börkin domp ettirip yerge taslap, birinşi bolıp şeşinip basladı (A, 8).
("Gel suya girelim!" dedi Asantay, şimdi ter kokan büyük deri börkünü "pat" diye yere bıraktı, ilk önce o soyunmaya başladı.)

TAYAK: Değnek (NRS, 340) – DAYAK (TT) – TAYAK (ET): Destek, baston (EDPTC, 568)

Siz bilgendi men de bilemen. Oga ne di? Kurı bası, kuv tayagı (AMS, 127).
(Ben de sizin bildiğinizi biliyorum. O da ne? Kuru başı, kuru değneği.)

TEÑ: Arkadaş (NRS, 345)– TEN (TT) – TEÑ (ET): Denk, eşit (EDPTC, 511)

-Sen ketpey tur, Aytek, dä, -dedi bu teñine. -Men söle ketermen. Ärüvme? (A, 6).
(-Sen gitme Aytek, tamam mı, dedi o arkadaşına. –Ben şimdi giderim. Olur mu?)

TIS: Dışarı (NRS, 376) – DIŞ (TT) – TAŞ (ET): Dışarı, dış; harici (EDPTC, 556)

Farida eki yaklap aşılgan tereze tüpte, karaña keşediñ taza avasına toyalmay, basın tıska şıgarıp, appa-ak betin erkin esken yelge sıypatıp, azlanıp turı (ÜB, 16).

(Farida iki taraftan açılan pencerenin dibinde, karanlık gecenin temiz havasına doyamayıp, başını dışarı çıkararak, bembeyaz yüzünü özgürce esen yele okşatıp, bunun tadını çıkarmakta.)

TİLE-: Yalvar- (NRS, 351) – DİLE- (TT) – TİLE- (ET): Birinden bir şey iste-, arzu et- (EDPTC, 492)

Ulımnıñ sizge yetken yamanlıgı bar bolsa, alla man tileymen, keşiñiz (AMS, 132).

(Oğlumun size yaptığı bir kötülük varsa, Allah rızası için size yalvarıyorum, affedin.)

TOLKIN: Dalga (NRS, 356) – DOLGUN (TT) – TOL- (ET): To- fiilinin edilgeni, dolu ol-, dolu hâle gel- (EDPTC, 419)

Onda da yagadıñ ap-ak kayırşak kumınıñ iş tolkını duvlap, keleyatkan birevdiñ yürisinnen habar berip sıkırdaganın ekevi birdey esittiler (TY, 27)
(Orada, sahilin bembeyaz kaygan kumunun dalgası kudururken, gelen birinin yürüyüşünü duyurarak gıcırdadığını ikisi de işitti.)

TON: Elbise (NRS, 356) – DON (TT) – TON (ET): Giysi, elbise (EDPTC, 513)

Annan-munnan, Bätir kızı Aysehan, sıbırtkı urıp, sıbırtkı uştan ot uşırıp, tarsıldap atkan bulıtlardı bir-birine karıstırıp arsız otlı ayındırıklar, yer yüzine kaplangan karaña tünniñ torı tonın yırtkışlap alıp, yarık bere turadı (ÜB, 16).
(Böylece, Batir kızı Aysehan, değnek vurup, değneğin ucundan ateş çıkarıp, gürleyen bulutları birbirine karıştırınca; arsız ateşli ışıklar, yer yüzünü kaplayan karanlık gecenin doru elbisesini yırtıp, aydınlatıyorlar.)

TÖS: Yamaç, kır (NRS, 362) – DÖŞ (TT) – TÖŞ (ET): Döş, göğüs (EDPTC, 558)

Kostan sol kol bette kubladan kerüvge karap tartılıp, bir kaygısız töselip üyken tös yatır (A, 14).
(Çadırın sol tarafında güneyden geriye doğru pürüzsüz yayılmış büyük bir yamaç var.)

TÜS-: İn-, gir- (NRS, 372) - DÜŞ- (TT) – TÜŞ- (ET): Yerleş-; in-; geri çek-; düş- (EDPTC, 560)

-Kel suvga tüseyek!- dedi Asantay em sol satley teri sasıp kalgan üyken teri börkin domp ettirip yerge taslap, birinşi bolıp şeşinip basladı (A, 8).
("Gel suya girelim!" dedi Asantay, şimdi ter kokan büyük deri börkünü "pat" diye yere bıraktı, ilk önce o soyunmaya başladı.)

TÜTİN: Duman (NRS, 373) - TÜTÜN (TT) – TÜTÜN (ET): Duman (EDPTC, 457)

Arslanbek, tütinin budaklandırıp, albomdı basınnan ayagına deri teşkerip şıktı (ÜB, 20).
(Arslanbek, dumanı üfleyip, albümü başından sonuna kadar iyice inceledi.)

Sigara (NRS, 373)

…-degen oydan tütin tüpşikti, aşılıp kalgan fortoçkaga şertip, tıska attı (ÜB, 20).
(…düşüncesiyle sigaranın izmaritini açılan bir resimle söndürüp, dışarı attı.)

TÜN: Gece (NRS, 370) – DÜN (TT) – TÜN (ET): Gece; kuzey (EDPTC, 513)

…yer yüzine kaplangan karaña tünniñ torı tonın yırtkışlap alıp, yarık bere turadı (ÜB, 16).
(…yer yüzünü kaplayan karanlık gecenin doru elbisesini yırtıp, aydınlatıyorlar.)

UZAK: Uzun (NRS, 379) - UZAK (TT) – UZAK (ET): Uzun; eski; uzak DLTD, 706)

Erkektiñ äcebine, Aysıluv avızın oñ yakka kıysaytıp külimsiredi em katı közleri men küyevine uzak karadı (BT, 29).
(Erkeğin şaşırmasına karşılık, Aysıluv ağzını sağa doğru eğerek gülümser gibi yaptı ve sert gözleri ile kocasına uzun uzun baktı.)

ÜNSİZ: Sessiz, sedasız (NRS, 390) – ÜNSÜZ (TT) – ÜN (ET): İnsan sesi, ses, şöhret (EDPTC, 167)

Ak sıpatlı ünsizlikke
Kete menim oylarım (KAP, 131)
(Beyaz yüzlü sessizliğe
Gidiyor düşüncelerim.)

ÜZ-: Kes- (NRS, 387) – ÜZ- (TT) – ÜZ- (ET): Yırt-, parçalara ayır-, kes- (EDPTC, 279)

Tört ay dämelerin üzbey kelip turganlar (AMS, 128).
(Dört ay ümitlerini kesmeden gelip durdular.)

ÜZİL-: Kesil-, bit- (NRS, 387) – ÜZÜL- (TT) – ÜZÜL- (ET): Kesil- (DLTD, 721)

Togaylıktıñ argı şeti suv yagaga yetip üzilip ketedi (A, 14)
(Çayırın öteki ucu su yakasına ulaşıp bitiyordu.)

YAMANLIK: Kötülük (NRS, 462) - YAMANLIK (TT) – YAMAN (ET): Kötü, fena (EDPTC, 937)

Ulımnıñ sizge yetken yamanlığı bar bolsa, alla man tileymen, keşiñiz (AMS, 132).

(Oğlumun size yaptığı bir kötülük varsa, Allah rızası için size yalvarıyorum, affedin.)

YAP-: Kapat- (NRS, 452) – YAP- (TT) – YAP- (ET): İnşa et-; kapat-; bir araya getir-; yap- (EDPTC, 870)

Bu asıkpay esikti özine tartıp yaptı (A, 6).
(Bu acele etmeden kapıyı kendine doğru çekip kapattı.)

YARA-: Hoşuna git- (NRS, 466) – YARA- (TT) – YARA- (ET): Yararlı ol- (EDPTC, 956)

Karttıñ yavabı baydıñ kiyevine yaramadı em ol sözin türlendirip… (A, 5).
(İhtiyarın cevabı zenginin damadının hoşuna gitmedi ve o sözlerini değiştirip…)

YAS: Genç erkek, delikanlı (NRS, 470) – YAŞ (TAZE) (TT) – YAS (ET): Zarar, ziyan (EDPTC, 973)

Oñ yanında –yalañbas, yeñil kaptal kiygen, beline kayıstan bolsa yaraydı, bav tüyilgen eki ayagında kaykalagan könşarıgı bolgan –yas ädem külemsirep turı (ÜB, 19).
(Sağ tarafında başı açık, hafif kaftan giymiş, beline -kayıştan ise iyi-; kemer bağlanmış, iki ayağında eğilmiş deri çarığı olan genç bir adam gülümsemekte.)

Oğlan (NRS, 470)

"Eş te, yas bolmaga kerek. Olay bolmasa, tınışına yatar edi" (ÜB, 16).
(İşte bak, oğlan olmalı. Yoksa sessizce yatardı." diye düşündü.)

YAT (-IR): Var (NRS, 472) – YAT(-AR) (TT) – YAT- (ET): Yat- (EDPTC, 884)

Kostan sol kol bette kubladan kerüvge karap tartılıp, bir kaygısız töselip üyken tös yatır (A, 14).
(Çadırın sol tarafında güneyden geriye doğru pürüzsüz yayılmış büyük bir yamaç var.)

YAY-: Uzat- (NRS, 474) - YAY- (TT) – YAD- (ET): Yay-, ser-, uzat- (EDPTC, 883)

Birden bir seskenip, soñ yıyırılıp, eki kolın yayıp, tap balasın yerden köterip alganday, ol kuşaklanıp, tolgatıp basladı (ÜB, 17).
(Birdenbire korktu, sonra iki büklüm olup iki elini uzatıp, sanki çocuğunu yerden kaldırır gibi kucaklayıp, doğum sancısı çekmeye başladı.)

YER: Yurt, memleket (NRS, 106) – YER (TT) – YER (ET): Yer, yeryüzü, toprak (EDPTC, 954)

Onday oñ aslıktı bizim yerlerden birinşi kere alayatırmız (ÜB, 18).
(Böyle iyi bir tohumu bizim memlekette ilk defa almaktayız.)

YET-: Değ-, dokun-, (yap-) (NRS, 108) – YET- (Ulaş-) (TT) – YET- (ET): Yetiş-, yakala-, ulaş-; kafi gel- (EDPTC, 884)

Ulımnıñ sizge yetken yamanlıgı bar bolsa, alla man tileymen, keşiñiz (AMS, 132).
(Oğlumun size yaptığı bir kötülük varsa, Allah rızası için size yalvarıyorum, affedin.)

YIY-: Topla-, toplan- (NRS, 130) – YIĞ- (TT) – YIG- (ET): Yığ-, topla-, bir şey engel ol-, alıkoy- (DLTD, 779)

Arslanbek burınnan kalgan kärt yıyılatagan fotoalbomdı kolına alıp, sargayıp baslagan ädem süvretlerine karap basladı (ÜB, 19).
(Arslanbek eskiden kalan fotoğrafların toplandığı albümü eline alıp, sararmaya başlayan insan yüzlerine bakmaya başladı.)

Topla- (aklını) (NRS, 130)

Elgaytar bas dep adaladı, soñ esin yıyıp kıskayaklıdıñ örmeli kara şaşın kagıp ısladı (BT, 31).
(Elgaytar önce şaşırdı, sonra aklını toplayıp kadının örgü kara şaçını vurarak tuttu.)

YOL (NT): Kez (NRS, 124) - YOL (TT) – YOL (ET): Yol; bir çok defa (EDPTC, 917)

Asantay bu yol da yavap kaytarmadı (A, 7).
(Asantay bu kez de cevap vermedi.)

YUVIR-: Aceleyle koş- (NRS, 445) – YOĞUR- (TT) – YUV- (ET): Koş- DLTD, 818)

Kiyiz börkti atasınıñ kaydan tavıp äkelgenin de soramay, basına kapladı da, ayakları yer baspay yuvırıp üyden şıgıp yönedi (A, 11).
(Keçe börkü babasının nereden bulup aldığını sormadan başına giydi ve ayakları yere basmadan koşarak evden çıktı.)

B. Başka Dillerden Alınma Kelimeler

DURIS: Doğru, yalan olmayan (NRS, 102) – DÜRÜST (TT) – DOROST (Fars.) (FTS, 153)

Kimnen men durısın aytpaga iymenemen? (BT, 29)
(Doğrusunu söylemek için ben kimden utanıyorum?)

KALA: Şehir (NRS, 140) – KALE (TT) – QAL'A (Ar.): Kale, hisar (ATS, 726)

Mine men üyken bolganman, kalada okıyman, köp bilemen, köp ädemlerdi tanımayman, özim de älemet ıspayı bolganman (BÄ, 29).
(İşte ben büyümüşüm, şehirde okuyorum, çok biliyorum, çok insan tanıyorum, kendim de çok nazik biri olmuşum.)

TAMAM: Bütün (NRS, 331) - TAMAM (TT) – TEMÂM (Ar.): Kemal, tamamlık, bütünlük; dolu, tam; ayrı, bağımsız (ATS, 91)

Onıñ tırtıklar sızgışlagan, ötkir iyekli arıkay betine tamam takattı täveskenlik engen edi (A, 3).
(Onun çizgiler çizilen, sivri çeneli zayıf yüzüne bütün takatının tükenmişliği inmişti.)

Tam (NRS, 331)

Dcumay töbege minip, tamam karşıga kustay, yan-yakka teşkerüvli karadı (AMS, 126).
(Cumay tepeye çıkıp, tam karşıyı ve etrafı dikkatlice inceledi.)

TAZA: Temiz (NRS, 326) - TAZE (TT) – TÂZE (Fars.): Yeni, taze (FTS, 78)

Bilemen, bilemen men kalay seniñ taza ekeniñdi (BT, 31).
(Biliyorum, biliyorum senin nasıl temiz olduğunu.)

TAZALA-: Temizle- (NRS, 326) - TAZELE- (TT) - TÂZE (Fars.): Yeni, taze (FTS, 78)

Yaz yamgır ölenniñ şañın yuvganday, dombra sesi yüregimde yaşav kaybirde tuvdıratagan aşşı em öşli oylardan tazalaydı (BÄ, 30).
(Yaz yağmuru çimenlerin tozunu yıkamış gibi, dombıra sesi yüreğimi hayatın neresinden geldiği bilinmeyen acı ve öç dolu düşüncelerden temizler.)
Sosı arada Mecit köp aydan korgasınday avır bolgan basın akırın köterdi, tamagın tazalap yötkirdi, tütinniñ tübşigin yerge tasladı (A, 14)…
(O sırada Mecit düşüncelerden kurşun gibi ağırlaşmış başını yavaşça kaldırdı, damağını temizleyip öksürdü, tütünün izmaritini yere attı…)

ZAT: Şey, eşya, cansız varlıklar (NRS, 112) - ZAT (TT) – ZÂT (Ar.): Öz, cevher, asıl; kendi, zatı; kişi, kişilik (ATS, 298)

Kullık etip, avıl baylarınnan bir zat tabarman dep senmege bolayak tuvıl edi (A, 4).
(Çalışıp, köy zenginlerinden bir şey bulurum diye ümit etmek olmayacaktı.)

Sonuç

Çalışmamızın sonucunda, iki lehçedeki hem Türkçe kelimelerde hem de alınma kelimelerde yalancı eş değerler olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple, kelimeler iki bölümde ele alınmıştır. Bunların Eski Türkçeyle karşılaştırılması sonucunda Nogay Türkçesindeki kelimelerin genellikle aslî şeklini koruduğu görülmüştür.

Türkçe, tek bir yazı dili olarak kullanıldığı dönemlerden sonra, zaman içinde tarihî, coğrafî, siyasî şartlar sebebiyle birbirinden ayrılan, uzaklaşan lehçe dallanmalarına sahne olmuştur. Özellikle kelimelerde meydana gelen değişiklikler Türk toplulukları arasında iletişim kopukluğuna sebep olmuş ve Türk boyları birbirini anlayamaz hâle gelmiştir. "Birbirine bu kadar yakın bir dünyanın birbirinden bu kadar uzak ve habersiz kalması eşine ender rastlanan durumlardandır" (Ercilasun 1997: 91).

Türk dünyasında bir kültür bütünlüğü sağlamak için üretilen her tür eseri karşılıklı olarak aktarmak gereklidir. Çalışmamızda elde ettiğimiz bilgilerin lehçeler arası aktarmalara katkısı olacağını düşünüyoruz. Siyasî engellerin ortadan kalkmasından sonra karşılaşılan en önemli engel hâlâ farklı yazı dilleri ve yazı sistemlerinin kullanılıyor olmasıdır. Türk topluluklarının birbirlerini anlar hâle gelmesi ve lehçeler arası aktarmaların doğru yapılabilmesi için, anlam kaymasına uğramış bu kelimelerin yani yalancı eş değerlerin öğrenil-

mesi; yanlış anlamalar ve anlaşmazlıkların önüne geçilmesi, aktarmaların doğru yapılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Türk topluluklarının Türkiye şair ve yazarlarını, Türkiye'nin de Türk dünyası şair ve yazarlarını tanıması, elbette Türk lehçelerini doğru şekilde öğrenmek ve aktarmakla mümkün olacaktır.

Kısaltmalar:

A. Taranan Eserler:

A : Asantay
AMS : Atam Man Söylesüv
BÄ : Bizim Äyel
BT : Boz Torgay
KAP : Kobızşı Akında Povest
NÜ : Nogaydıñ Üyi
SY : Soñgı Yaz
TY : Tuvgan Yerim
ÜB : Üyimniñ Bosagasında

B. Yararlanılan Eserler ve Diğer Kısaltmalar:

Alm. : Almanca
Ar. : Arapça
ARS : Arapça-Türkçe Sözlük
DLTD : Divân-ı Lügâti't-Türk Dizini
EDPTC : An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
ET : Eski Türkçe
EUTS : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Fars. : Farsça
Fr. : Fransızca
FRS : Farsça-Türkçe Sözlük
İng. : İngilizce
NRS : Nogaysko-Russkiy Slovar
NT : Nogay Türkçesi
TT : Türkiye Türkçesi

Açıklamalar

1. Burada TT yazı dili esas alınmış, ağızlardaki kullanılışlar dikkate alınmamıştır.
2. NRS'nin küçük bir sözlük olması sebebiyle bu kelime sözlükte bulunamamıştır. "Bitik" sözlükte olmayan, ancak edebî dilde kullanılan bir kelimedir.
3. Burada "kara" ve "halk" aynı anlamda iki kelimedir ve bunlar ikileme şeklinde kullanılmaktadır.
4. "Küt-" sözlükte olmayan, ancak edebî dilde kullanılan bir kelimedir.
5. öndert: Eski bir para birimi.
6. Yilinşik ve Kuban nehirlerinin olduğu bölge çok verimli arazilerle kaplıdır ve bu bölgede gerçek anlamda bir çöl yoktur.
7. Tal- fiili NT'nda *arı-* ile birlikte kullanılmaktadır. Her iki fiil aynı anlamdadır.

Kaynakça

A. Taranan Eserler:

ABDULCALİLOV, Fazıl (1957), *Asantay*, Karaçayevo–Çerkessoe Knicnoe İzdatelstvo.

ACİKOV, S. (1989), *Tuvgan Yerim*, Mahaçkala.

BULATUKOVA, Yelena (1993), Atam Man Söylesüv, *Aykaskan Yollar*, Çerkessk.

KAPAYEV, İsa (1984), Kobızşı Akında Povest, *Salam Mihail Andreyeviç*, Çerkessk.

KAPAYEV, Suyun (1995), *Nogaydıñ Üyi*, Çerkessk.

KAZAKOV, Valeriy (1989), *Üyimniñ Bosagasında*, Çerkessk.

_____, (1983), "Soñgı Yaz" *Togız Kaptal*, Çerkessk.

KULUNÇAKOVA, Biyke (1979), Boz Torgay, *Tuvgan Yerim*, Mahaçkala.

_____, (1981), Bizim Äyel, *Tuvgan Yerim*, Mahaçkala.

B. Yararlanılan Eserler

AKSAN, Doğan (1978), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, Ankara. Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yayınları, Ankara.

ATALAY, Besim (1991), *Divân-ı Lügâti't-Türk Dizini-Endeks-*, TTK Yayınları, Ankara.

BASKAKOV, N. A. (1963), *Nogaysko-Russkiy Slavar,* Moskva.

CAFEROĞLU, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,* Enderun Kitabevi, İst.

CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London.

ERCİLASUN, Ahmet B. (1997), *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler,* İlâveli II. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

KALMIKOVA, S. A., CANİBEKOVA, S. A., K. K. CANBİDAYEVA, M. A. BULGAROVA (1994), *Noğay Tiliniñ Grammatikasi-Sintaksis* 2 Kesek (8-9 Klass), Çerkessk.

KARADOĞAN, Ahmet (2004), "Türk Lehçeleri Arasında Yapı Eş Değerliği ve Yalancı Eş Değer Yapılar", *V. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı Bildirileri I*, 20- 26 Eylül, TDK Yayınları, Ankara.

M. F. SARUYEVA (1973), *Grammatika Nogayskogo Yazıka*, Çerkessk.

MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları.

OLGUN, İbrahim, Cemşit Drahşan (1984), *Farsça- Türkçe / Türkçe-Farsça Sözlük*, Elhan Kitabevi, Ankara.

ÖZKAN, Fatma (1999), "Bugünkü Türk Lehçelerindeki İletişimi Zorlaştıran Kelimeler", *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996,* TDK Yayınları, Ankara.

RESULOV, Asker, 1995: Akraba Diller ve "Yalancı Eş Değerler" Sorunu, *Türk Dili*, Sayı: 524, s. 916-924.

Ş. A. KUMRATOVA (1994), *Noğay Til* 1 Kesek, Fonetika em Morfologiya (6-7 Klass), Çerkessk.

UĞURLU, Mustafa (2000), "Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve 'Abay Yolu' Romanı" *Bilig 15,* Ankara.

_____, (2001), "Türk Lehçelerinin Aktarımında Valenz Sözlüklerinin Önemi", *Doğu Akdeniz Üniversitesi, Uluslar Arası Sözlük Bilim Sempozyumu Bildirileri* (Yayımlayan: Nurettin Demir-Emine Yılmaz), Gazimağusa.

_____, (2002), Kırgız ve Türkiye Türkçesi Arasında Bire Bir Kelime Eş Değerliği, 'Camiyla' Romanındaki Meseleler Üzerine, *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson* (Yayımlayan: Nurettin Demir- Fikret Turan), Grafiker Yayınları, Ankara.

_____, (2004), "Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği," *Bilig 29,* Ankara.

False Friends in Noghay and Turkish

Assist.Prof.Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA*

Abstract: The two different dialects of a language may include certain words sharing the same structure but exhibiting a meaning slip and semantic change from one dialect to another. Such words are called "false friends".

Noghay and Turkish include such words which exhibit meaning slips. In Noghay the meanings of these words are usually the same or almost the same with their counterparts in Old Turkish, while in the Turkish spoken in Turkey the meanings of these words have changed completely.

This study lists and exemplifies "false friends", which have been identified through a scanning of works written in Noghay.

Key Words: False friends, meaning slips, semantic change, Noghay, Turkish

* Gazi University, Gazi Faculty of Education / ANKARA
dileker@gazi.edu.tr

© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Ложный эквивалент между Ногайским(Ногайский турецкий) и турецким языками.

Помощник доцента доктор Дилек Эргёненч Акбаба*

Резюме: В одном языке в двух разных наречиях могут наблюдаться слова с одинаковой структурой, подвергнувшиеся деформации значения. Эти слова с одинаковой структурой являются ложным эквивалентом.

В ногайском и турецком языках имеются такие слова подвергнутые деформации значения. В то время как значения слов в ногайском языке обычно одинаковые или очень схожи по значению с древнетюркским языком, в турецком языке эти значения полностью меняются. В данной работе составлен список и даны примеры ложных эквивалентов выбранных из произведений, написанных на ногайском языке.

Ключевые Слова: ложный эквивалент, деформация значения, изменение значения, ногайский язык

*Университет Гази, Педагогический Факультет Гази / АНКАРА
dileker@gazi.edu.tr

© Попечительский Совет Университета Ахмета Ясави